

بیات تاریخ می‌گوید که فعالیت‌های انقلابی در مشهد با شروع پاییز سال ۱۳۵۷ جان می‌گیرد و وارد فاز تازه‌ای می‌شود. از تظاهرات پراکنده افشار مختلف در مهر این سال که بگذریم، مردم در ۲۰ آبان مصادف با روز عید فطر، به خیابان می‌آیند و زیر پر و باران تظاهرات شلوغی را برگزار می‌کنند. شش روز بعد، «آفتاب شرق» و «خراسان»، دو روزنامه قدیمی مشهد، به تبعیت از روزنامه‌های

تهران و به دلیل وجود سانسور شدید دولتی، تعطیل می‌شوند. دو روز بعد، ۲۸ آبان، مصادف با عید غدیر، بزرگ‌ترین راهپیمایی مردم مشهد رقم می‌خورد. این جمعیت بیش از هر چیزی، انسجام و هماهنگی دارد و به قوای نظامی شهر می‌فهماند که باید مراقب رفتار خود باشند. فردای این روز اما درگیری و تعقیب و گریز چند مأمور و مردم، به تیراندازی در بارگاه علی‌بن موسی‌الرضا^(ع) منجر

می‌شود که خشم مردم را به حد اعلی می‌رساند. این‌گونه است که مشهد یکبارچه سیاه‌پوش و عزاداری می‌شود. مشهد و انقلابی‌ها در چنین شرایطی به روزهای آذر ۱۳۵۷ می‌رسند. اطلاعات و روزشمار این گزارش از کتاب «تقویم تاریخ خراسان» از مشروطیت تا انقلاب اسلامی، استخراج شده که به کوشش غلامرضا جلالی گردآوری شده است.

۱ آذر

آیت‌ا... حاج آقا حسن قمی در محکومیت تیراندازی در داخل حرم مطهر امام رضا^(ع)، اعلامیه صادر می‌کند و آیت‌ا... مرعشی و چند تن دیگر از روحانیان مشهد در بیمارستان شاهرضا (امام رضا^(ع)) حضور می‌یابند تا به تحصن پزشکان بیمارستان و دانشگاهیان دانشگاه فردوسی که از دو روز پیش آغاز شده است، پایان دهند. متحصنان با اطلاع از آزادی بازداشت‌شدگان روزهای قبل، به تحصن خود پایان می‌دهند. چند هزار نفر از طبقات مختلف مردم در صحن عتیق (انقلاب اسلامی) حرم مطهر تجمع می‌کنند. در این تظاهرات، تعدادی از زنان با چادرهای مشکی حضور دارند. در سوی دیگر، تعدادی از روحانیان مشهد از طریق افغانستان به کویت به پاکستان سفر می‌کنند تا با سخنرانی در مسجد هاره، علیه حکومت شاهنشاهی افشاگری کنند. هم‌زمان انجمن کتاب دانشکده ادبیات، نمایشگاهی از کتاب‌های استاد علی شریعتی در آملی تئاتر این دانشکده برگزار می‌کند.

یکی از راهپیمایی‌های روزهای نخست آذر در سال ۱۳۵۷

۴ آذر

نمایشگاه عکسی از تصاویر شهدای روزهای قبل در سلف سرویس دانشگاه مشهد برگزار می‌شود. ساعت ۱۵:۳۰ عده‌هایی تعداد زیادی از طبقات مختلف مردم مشهد در منزل آیت‌ا... سیدعبدا... شیرازی رقم می‌خورند. در این تجمع، ابتدا شیخ‌علی تهرانی در مورد راهپیمایی فردا و مسلح شدن مردم برای مبارزه با مأموران، سخنرانی می‌کند. سپس اعلامیه نانوایان درباره تعطیلی نانوایی‌ها، در میان مردم پخش می‌شود. مردم به سمت حرم راهپیمایی می‌کنند. ساعت ۱۶:۴۵ حدود ۳ هزار نفر در صحن عتیق شعار می‌دهند: «محررم، محرم، قیام ملی ما»، «تا شاه گفت نشود / این وطن، وطن نشود»، «به حرمت خمینی، به قوت مسلسل، شاه تو را می‌کشیم!»، «شب تاریک ملت روز گردد / خمینی عاقبت پیروز گردد»، و «ایران شده فلسطین / مردم چرا نشستین؟». این جمعیت پس از خارج شدن از صحن در پایین خیابان با دخالت مأموران نظامی، متفرق می‌شوند.

۷ آذر

تمام شهرهای استان خراسان به خروش آمده است. روز گذشته حدود ۳ هزار نفر از مردم نیشابور در مسجد جامع این شهر و اطراف آن جمع شده بودند که با حمله عده‌ای که ساز و دهل می‌زدند، متفرق شدند. در جریان این حادثه، شش نفر کشته و سی نفر زخمی شدند. امروز هم مردم گناباد برای سومین روز متوالی به خیابان می‌آیند و به سینه‌زنی می‌پردازند و در پایان، نماز ظهر را به جماعت در خیابان به جای می‌آورند. مصادف با همین روز، قوچان هم ملتهب شده است. حدود ۵ هزار نفر از اهالی مشهد و شهرهای مسیر قوچان در معیت چند نفر از روحانیان از جمله سیدعبدالکریم هاشمی‌نژاد، برای مراسم منوچهرزاقی و انجام تظاهرات ضد رژیم پهلوی به قوچان می‌روند. مأموران انتظامی در قوچان، مداخله می‌کنند و مانع برخورد شدید آنان با سلطنت‌طلبان می‌شوند؛ البته شیشه‌بشتر اتومبیل‌های رفته به قوچان را که در همان مدخل شهر و در حوزة استحفاظی ژاندارمری پارک شده‌اند، سلطنت‌طلبان قوچانی می‌شکنند. در این روز همچنین اعتصاب قضات و وکلای مشهد آغاز می‌شود. آن‌ها با درخواست پایان آدم‌کشی در ایران، برای یک هفته دست از کار می‌کشند.

۸ آذر

عده زیادی از مردم در اعتراض به حوادث روز گذشته قوچان و شیروان، در برابر بیت آیت‌ا... شیرازی تجمع می‌کنند. شیخ‌علی تهرانی برایشان سخنرانی می‌کند و اعلامیه‌ای هم از آیت‌ا... سید محمود طالقانی خوانده می‌شود و جمعیت به سمت حرم حرکت می‌کند. بناست در این روز، دانشکده‌ها و مؤسسات دانشگاه فردوسی کار خود را از سر بگیرند اما با آنکه برخی استادان و دانشجویان در دانشکده‌ها حضور دارند، کلاس‌ها تشکیل نمی‌شود. عده‌ای از دانشجویان با حضور تعدادی از روحانیان در دانشکده الهیات مشهد اجتماع می‌کنند. در این دانشکده، نمایشگاهی از عکس‌های شهدا برپاست و این روحانیان برای بازدید از نمایشگاه و برپایی یک سخنرانی درباره وضعیت نفت در ایران، در این محل جمع شده‌اند.

چشم‌انداز ۳۱ اسال پیش صحن عتیق

۳ آذر

امام خمینی به مناسبت کشتار مردم در حرم مطهر امام رضا^(ع) توسط مأموران شاه، پیامی منتشر و یکشنبه ۲۵ ذیحجه ۱۳۹۸ قمری را عزای عمومی اعلام می‌کند. هم‌زمان اعلامیه مشترک آیات عظام، مرعشی‌گلپایگانی و شریعتمداری و اعلامیه آیت‌ا... شیخ حسین و وحید خراسانی، در محکومیت جنایت عوامل رژیم پهلوی، در صحن مطهر امام رضا^(ع) انتشار می‌یابد. در اعتراض به این تهاجم به حرم مطهر، هزاران نفر از مردم مقابل منزل آیت‌ا... سیدعبدا... شیرازی تجمع می‌کنند که سیدعبدالکریم هاشمی‌نژاد برایشان سخنرانی می‌کند. مردم پس از شنیدن سخنرانی به منظور تجلیل از شهدا با هر وسیله‌ای که پیدا می‌کنند، به سمت بهشت رضا^(ع) حرکت می‌کنند. آن‌ها بعد از شنیدن صحبت‌های شیخ علی تهرانی و سیدعبدالکریم هاشمی‌نژاد تا آرامگاه خواجه اباصالح راهپیمایی می‌کنند و سپس با خودروها خود را به حرم می‌رسانند. در این مسیر، عکس‌های محمدرضا پهلوی پاره می‌شود. جمعی از طبقات مختلف مردم نیز ساعت ۵ بعد از ظهر در صحن عتیق تظاهرات می‌کنند. آن‌ها شعار می‌دهند: «این شاه آمریکایی اعدام باید گردد / جمهوری اسلامی ایجاد باید گردد»، «حریم قرآن تیرباران شده / به دست شاهی که پشیمان شده».

۵ آذر

جامعه فرهنگیان مشهد و حومه درباره اعمال ضد قانونی هیئت حاکمه، اهتمام به مسئولیت‌های خطیر آموزشی و نامناسب بودن روش‌های آموزشی موجود، بیانیه‌ای نشر می‌دهد و کارکنان استان قدس رضوی و روزنامه خراسان نیز در اعتراض به ورود نظامیان به حرم مطهر، از حضور در محل کار خویش، خودداری می‌کنند. در این روز به مناسبت هفتم قربانیان حادثه تیراندازی در حرم، عزای عمومی اعلام شده است و راهپیمایی عظیمی با شعار «روز همه شیعیان شام غریبان شده / قبر امام هشتم گلوله باران شده» برپا می‌شود. در پایان این راهپیمایی حجج اسلام، واعظ طبسی و هاشمی‌نژاد، سخنرانی می‌کنند. در راهپیمایی این روز است که مردم از بین خودشان مأمور انتظامات تعیین می‌کنند و تظاهرات بسیار منظم برگزار می‌شود.

گزارش ساواک از حوادث و وقایع شهرهای استان خراسان در روز ۵ آذر

۱۰ آذر

سیدعبدالکریم هاشمی‌نژاد روز قبل به سبزوار رفته است تا برای دبیران، آموزگاران و دانش‌آموزان سبزوار که در خانه فرهنگیان این شهر تجمع کرده‌اند، سخنرانی کند. او امروز در منزل آیت‌ا... شیرازی سخنرانی می‌کند اما بعد از آن، کلاترئی بخش بازداشت می‌کند و به فرمانداری نظامی مشهد تحویل داده می‌شود. او یکی از رهبران تجمعات مشهد و خراسان است و بازداشتش بی‌شک، فردا را بیستن حوادث دیگری خواهد کرد.

آنچه در عکس‌نویشت امروز ملاحظه می‌کنید، تصویری است که عده‌ا... قاجار، عکاس نامدار و شناخته‌شده دوره قاجاریه، در سال ۱۲۷۱ شمسی از فراز بام چسبیده به شمال ایوان ساعت صحن عتیق، برداشته است. در انتهای صحن، ایوان نقاره‌خانه و بر فراز این ایوان، ساختمان چوبی نقاره‌خانه، ساخت قوام‌الملک، دیده می‌شود. تاپیش از ساخت این نقاره‌خانه، نقاره‌زن‌ها در قسمت‌های مختلف حرم مطهر مستقر می‌شدند، حتی گزارش‌هایی وجود دارد که می‌گویند در برخی ادوار تاریخی، این مکان داخل صحن عتیق یا کنار گنبد طلا بوده است. از دیگر نکاتی که باید در ملاحظه عکس به آن توجه کرد، سقاخانه و کیفیت حوض‌های اطراف آن است. برخلاف باور برخی، آب مورد نیاز سقاخانه از حوض‌های اطراف تأمین نمی‌شد و برای آن، ضمن وقف نامه‌ای مجزا، سقاگاهی را تعیین کرده بودند تا از قنات‌های مرغوب مشهد، برای سقاخانه صحن عتیق، آب گوارا

های دقیق نیشابور تاریخی بین شهرهای خراسان بزرگ، موقعیت خاصی داشته است. قرار گرفتن بر سر چهارراهی مهم در جاده ابریشم و کوهستان‌های شمالی و دشت‌های بی‌نظیر جنوب آن، وضع نیشابور را ویژه کرده است؛ البته چنین شهرهایی، بیشتر هم در معرض آسیب قرار داشته‌اند، به‌طوری‌که هنوز هم رد حملات ویرانگر مغول‌ها از منطقه پاک نشده است. حال اگر به این‌ها زلزله‌های بنیان‌کن دوره‌های گوناگون را هم اضافه کنیم، فهرستی بلندبالا می‌شود از بلایایی که از زمین و زمان بر سر نیشابوربان فرود آمده است. بین محوطه‌های باستانی اقماری نیشابور، تپه‌ای است به نام طرب‌آباد که به کهن دژ و تپه آلب‌ارسلان هم معروف است. این تپه و محوطه اطرافش که تقریباً از دوره ساسانی تا سلجوقی استفاده می‌شده، آذر ۱۳۱۳ در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفته است.

● آنجا سؤال کن که آلب‌ارسلان کجاست

جاده قدیم مشهد-نیشابور تقریباً موازی جاده اصلی کنونی و در جنوب آن قرار دارد. تقریباً اوخر همین جاده، روستایی است به نام طرب‌آباد که از جنوب روستا و در مسیر جاده‌ای که به لک‌لک‌آشیان و مقبره فضل‌بن‌شازان می‌رسد، می‌شود به بقایای چند تپه باستانی رسید. آنجا از هرکه سؤال کنید تپه آلب‌ارسلان کجاست، دست‌کم با اشاره انگشت، حدود مسیر رفتن به محوطه تاریخی آلب‌ارسلان را نشان می‌دهد؛ البته شاید هم این‌گونه نشد؛ چون مدت‌هاست معاصران ما این تپه را به نام روستا، طرب‌آباد می‌شناسند. بعد طرب‌آباد دیگر آبادی‌ای در جاده قدیم نیست و مستقیم به خیابانی در نزدیکی آرامگاه خیام می‌رسیم؛ یعنی از این سو هم می‌شود به این محوطه باستانی دسترسی داشت. روی هم‌رفته اگر به بناهای تاریخی و مکان‌های متروکی که روزگاری برویا داشتند، علاقه دارید و روزی گذرتان به نیشابور افتاد، دیدن ویرانه‌های یکی از شهرهای باستانی نیشابور را که از دوره ساسانیان تا سلجوقیان زنده بوده است، از دست ندهید. واعظ قزوینی در «دیوان اشعار»ش در غزلی که چند بیتش را می‌آوریم، این‌گونه از این منطقه یاد می‌کند: «ای دل رهنه به ملک نشابور اگر فتد / آنجا سؤال کن که آلب‌ارسلان کجاست / گر بگذری به دخمه سلجوقیان، پیرس / سنجر چگونه گشت و ملکشاهان کجاست؟».

● سر آلب‌ارسلان دیدی ز رفعت، رفته بر گردون؟

آلب‌ارسلان دومین حاکم سلسله سلجوقی بود که بنای یک امپراتوری بزرگ را در آن زمان برپا کرد، به‌طوری‌که در نیمه سده دوازدهم میلادی، سلاطین سلجوقی به کمک والیان‌شان، اتابکان، بر منطقه وسیعی حکومت می‌کردند که به جز مصر، همه کشورهای اسلامی را در بر می‌گرفت. رویارویی با بیزانس و وزارت و اقدامات خواجه نظام‌الملک طوسی، از دولتمردان مهم تاریخ اسلام، از اتفاقات مهم دوره حکومت آلب‌ارسلان بود. آلب‌ارسلان «خوش درخشید، ولی دولت مستعجل بود» و چیزی نگذشت که چند سال بعد از کشورگشایی‌ها و حکومت‌کردنش، سال ۴۶۵ قمری در ماوراءالنهر کشته شد. سنایی در قصیده‌ای، ماجرای فراز و فرود این حاکم سلجوقی را این‌گونه بیان می‌کند: «چه باید نازش و نالش بر اقبالی و اداری / که تا برهم زنی دیده، نه این بینی نه آن بینی / سر آلب‌ارسلان دیدی ز رفعت، رفته بر گردون؟ / به مرو آنگون در گل، تن آلب‌ارسلان بینی.»

● درباره محوطه‌ای که هنوز آن را نمی‌شناسیم

نخستین بار، یک هیئت آمریکایی از موزه متروپلیتن، به استناد قول تاریخ‌نگاران و جغرافی‌نویسان، با هدف کشف آثار دوره ساسانی در این محوطه کاوش کرد که تا سال ۱۹۴۷ ادامه یافت. این هیئت در طول کاوش در منطقه، تعداد اندکی سکه دوره ساسانی نیز یافته است، اما مهم‌ترین یافته‌های آن‌ها، معماری، سفال و اشیایی مربوط به دوره ابتدایی اسلام تا قرن هفتم قمری است. سال‌ها بعد از آن نیز سیفا... کامیخش فرد، از باستان‌شناسان نامی ایران، و با توجه به اهمیت نیشابور دوره ساسانی، مطالعات تاریخی و باستان‌شناسی نیشابور، معطوف به دوره اسلامی است. تاجایی‌که حتی هیئت کاوشگر آمریکایی بر این عقیده بود که نباید میان بقایای کهن دژ دنبال آثار دوره ساسانی گشت، با این تفاسیل، در دهه ۸۰ هجری شمسی مشترک از ایران و فرانسه پی کاوش‌های این منطقه گرفتند و حتی لیاف خانیک، باستان‌شناس پیشکسوت خراسانی و نماینده ایرانی این هیئت، گفته است که به اعتبار مطالعات و فعالیت‌ها، نه تنها چگونگی شکل‌گیری نیشابور کهن بر ما روشن شده است، بلکه به جایگاه و شاکله اصلی کهن دژ و دروازه‌ها، خندق، برج‌ها و فضا‌های معماری آن در عصر ساسانی، دسترسی پیدا کرده‌ایم.

امروزه در طرب‌آباد، بناهایی پراکنده دیده می‌شود که به‌گفته برخی پژوهشگران، کهن‌دژ یا حکم‌نشین نیشابور بوده است. ارتفاع برخی دیوارهای این محوطه باستانی به هفت متر می‌رسد و تراکم بنا‌ها در غرب و جنوب‌غربی آن بیشتر است، در صورتی‌که در شمال و شمال شرق این تپه، فضا‌های معماری منفرد به چشم می‌خورد. مصالح معماری آن‌ها نیز خشت و گل و آجر است. با وجود این، شواهد حاکی از آن است که این محوطه در دوره‌های مختلف، دست‌کاری و بازسازی و استفاده می‌شده است. با همه این‌ها، نباید بر ظرفیت تاریخی شگفت‌انگیز این منطقه چشم پوشید. تپه آلب‌ارسلان هنوز میان زمین‌های کشاورزی محصور است و به شدت از حفاری‌های غیرمجاز به هوای پیدا کردن گنج (!) آسیب دیده است، ضمن اینکه رسوبات بینالود هم در پی این همه سال، چنان خاک منطقه را پوشانده است که جدا از مدفون شدن آثار تاریخی این بخش خراسان، خاک حاصلخیز در اختیار کشاورزان می‌گذارد و همین موضوع باعث می‌شود رفته‌رفته پی تاریخ را در این منطقه گم کنیم. حال اگر یافته‌ها و مطالعات باستان‌شناسی جدید از استقرار دوره ساسانی منطقه را کنار تأثیر همیشگی نیشابور در طول تاریخ بگذاریم، متوجه اهمیت فراوان این شهر نشسته بر کنار شاهراه تاریخی خراسان خواهیم شد؛ شاهراهی که نه فقط شرق و غرب ایران را به هم می‌رسانده، بلکه همین پیوند را همیشه برای دنیا هم برقرار می‌کرده است.